

การบูรณาการหลักพุทธบริหารการศึกษาสู่ความเป็นเลิศ Integrating Buddhist Principles of Education into Excellence

พระสุวรรณ ธรรมวุธ (เลิศสมาจาร)

นักวิชาการอิสระ

Phra Suwan Thammavutho (Lertsamachara)

Independent Scholar

Corresponding Author E-mail: Suwan@gmail.com

(Received : 8 September 2023 ; Edit : 20 September 2023; accepted : 25 September 2023)

บทคัดย่อ

การบูรณาการหลักพุทธบริหารการศึกษาสู่ความเป็นเลิศเป็นการนำหลักพุทธธรรมในทางพุทธศาสนามาบูรณาการร่วมกับหลักการบริหารซึ่งเป็นกระบวนการในการทำงานร่วมกันของบุคลากรภายในองค์กร ตลอดจนผู้บริหารทุกระดับ จะต้องมีการบริหาร ตน บริหารคน และบริหารงาน ผู้บริหารจะต้องมีการมองการณ์ไกล เพื่อเป็นแนวทางที่ผู้บริหารจะต้องเรียนรู้องค์ประกอบการบริหารให้ถูกกับงาน ถูกกับคนโดยใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด เพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลในการดำเนินงานให้ไปในทิศทางเดียวกัน และประสบความสำเร็จในการบริหารสู่ความเป็นเลิศต่อไป

คำสำคัญ : การบูรณาการ, พุทธบริหารการศึกษาสู่ความเป็นเลิศ

Abstract

Integrating Educational Administration into Buddhist Excellence in the Buddhist Approach, Integrating Business Process Management into Corporate Collaboration Between Administrators at All Levels Management of personnel management and management must be planned to be a project that management must learn. To be effective and effective in the direction of the better and happily in the management of excellence.

Keywords: Integration, Buddhist Principles of Education into Excellence.

บทนำ

การพัฒนาความเจริญก้าวหน้าของประเทศนั้น คนถือว่าเป็นหัวใจที่สำคัญที่สุดของการพัฒนา(วิระพงษ์ ถิ่นแสนดี,2550) โดยเฉพาะสถานศึกษาหัวใจสำคัญของการบริหารจัดการศึกษาที่มีคุณภาพของโรงเรียน ต้องมีเป้าหมายชัดเจนในการสร้างโอกาสทางการศึกษาให้กับเด็กและเยาวชน ให้ได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานที่มีคุณภาพได้ตามมาตรฐานทางการศึกษาแห่งชาติและสอดคล้องกับความต้องการของชุมชนท้องถิ่นในสังคม และเป็นที่ยอมรับและศรัทธาของนักเรียน ผู้ปกครองและชุมชนโดยมีผลมาจากแนวทางการบริหารจัดการโรงเรียนสู่คุณภาพ คือหลักการบริหารจัดการวัตถุประสงค์ของโรงเรียน พันธกิจโรงเรียน กลยุทธ์ของโรงเรียน เงื่อนไขของความสำเร็จ คือ การบริหารแบบมีส่วนร่วม และบริหารผลสำเร็จอย่างสมดุล โดยใช้การบริหารโดยใช้โรงเรียนเป็นฐานผลิตนักเรียนมีคุณภาพมีผลจากสมรรถนะของผู้บริหารและครูที่สามารถจัดการศึกษาจนเกิดผลผลิตที่สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น แข่งขันได้ในระดับสากล ผู้เรียนมีคุณภาพมาตรฐานชาติ สามารถพัฒนาสู่มาตรฐานสากล บนพื้นฐานของความเป็นไทย มีการจัดบรรยากาศการเรียนรู้ที่เอื้อต่อการพัฒนาศักยภาพผู้เรียนและมีความเป็นประชาธิปไตย

แนวคิดดังกล่าวเป็นเหตุผลที่ดี รัฐบาลพยายามพัฒนาการศึกษาแห่งชาติให้ก้าวทันการเปลี่ยนแปลงของกระแสสังคมในยุคความเจริญด้านเทคโนโลยีและนวัตกรรมใหม่ๆ เป็นเหตุให้การบริหารการศึกษาต้องมีการปฏิรูปการจัด

การศึกษาอย่างต่อเนื่องเพราะ ในปัจจุบันมีปัญหาทางการบริหารจัดการเป็นอย่างมาก ทั้งที่เกิดกับผู้บริหาร ครู ผู้ปกครองและปัญหาที่เกี่ยวกับนักเรียน ซึ่งปัญหา ซึ่งปัญหาดังกล่าวเกี่ยวกับความประพฤติด้านจริยธรรมที่เสื่อมโทรม อันเป็นอุปสรรคต่อความเจริญก้าวหน้าในการพัฒนาโรงเรียน(ดวงเดือน พันธุมนาวิน,2520) ในปีการศึกษาทุกปีมักจะมี ปัญหาทางการส่งเสริมจริยธรรมนักเรียนที่สะท้อนให้เห็นถึง ความเสื่อมถอยทางด้านจิตใจและจริยธรรมเป็นอย่างมาก นับว่ามีผลกระทบต่อจิตใจของนักเรียนเป็นอย่างมาก จากดังกล่าวจะเห็นว่าโรงเรียนมีปัญหาทางด้านจริยธรรมที่ ซับซ้อนและเกิดปัญหาที่เพิ่มพูนหลายด้านในโรงเรียนการบริหารงานวิชาการโรงเรียนของประถมศึกษา ผู้บริหารจะต้อง จัดการศึกษาให้สอดคล้องกับการพัฒนาคุณภาพการศึกษาโดยจัดการศึกษาให้ได้มาตรฐานตามที่กระทรวงศึกษาธิการได้ กำหนดไว้โดยมีมาตรฐานรองรับว่าทุกโรงเรียน จะต้องได้รับการประกันคุณภาพทั้ง 3 ด้าน คือ มาตรฐานด้านผู้เรียน มาตรฐานด้านครู และมาตรฐานด้านผู้บริหาร ซึ่งในมาตรฐานด้านผู้เรียนข้อที่หนึ่งที่ต้องได้รับการประกันคุณภาพเป็น อันดับแรก คือ นักเรียนดี เก่งและ มีความสุข

ความหมายที่เกี่ยวข้องกับการบริหาร

มีนักวิชาหลายท่านที่ได้ให้ความหมาย การบริการ ไว้ทั้งความหมายที่คล้ายคลึงกันและที่แตกต่างกัน ดังนี้ คำว่า “บริหาร” มาจากคำว่า Administration มีความหมายเหมือนกับคำว่า Management ฉะนั้น จึงมีการใช้ ทั้งสองคำนี้ในลักษณะเดียวกัน แต่คำว่า Management มักจะใช้ในการบริหารองค์การหรือหน่วยงานที่มุ่งในด้านผล กำไร แต่การบริหารงานในวงการศึกษหรือการบริหารงานในสถานศึกษานั้นด้านการจัดการศึกษาได้มุ่งหวังผลกำไร หรือขาดทุนจึงใช้คำว่า Administration จึงจะเหมาะสมที่สุด การบริหาร (Administration) จึงเรื่องที่มีความสำคัญ อย่างยิ่งต่อบริหารภายในองค์กร เพราะเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะชี้ให้เห็นความสำเร็จ หรือความล้มเหลว ความมี ประสิทธิภาพในการทำงานหรือความไร้ประสิทธิภาพการทำงานของหน่วยงาน การบริหารเป็นเครื่องบ่งชี้ให้ทราบถึง ความเจริญก้าวหน้าของสังคม การบริหารงานที่สำคัญจะนำไปสู่ความก้าวหน้า การบริหารเป็นลักษณะการทำงาน ร่วมกันของกลุ่มบุคคล นักบริหารจะต้องคำนึงถึงปัจจัยสิ่งแวดล้อมต่างๆ การวินิจฉัยสั่งการเป็นเครื่องแสดงให้ทราบถึง ความสามารถของนักบริหาร และความเจริญเติบโตขององค์การ การบริหารชีวิตประจำวันของมนุษย์ไม่ว่าในครอบครัว หรือองค์การใด ย่อมเกี่ยวข้องกับการบริหารอยู่เสมอ ดังนั้น การบริหารจึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจและจำเป็นต่อการที่จะ ดำรงชีวิตในสังคม ซึ่งมีนักวิชาการ และนักการศึกษามากมายหลายท่านได้ให้ความหมายของการบริหารพอสรุปได้ดังนี้

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2542 ได้ให้ความหมายไว้ว่า การบริหาร หมายถึง การ ปกครอง เช่น การบริหารส่วนท้องถิ่น ดำเนินการจัดการ เช่น บริหารธุรกิจ(ราชบัณฑิตยสถาน,2546)

การบริหาร หมายถึง การทำงานให้สำเร็จโดยอาศัยคนอื่น (Getting thing done through other people) เมื่อว่าตามคำนิยามนี้การบริหารในพระพุทธศาสนาเริ่มมีขึ้นเป็นรูปธรรมสองเดือนนับจากวันที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ นั่นคือใน วันอาสาฬหบูชา เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนาเป็นครั้งแรกแก่ พระปัญจวัคคีย์ ซึ่งทำให้เกิดพระสังฆรัตนะ เป็นสมาชิกใหม่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนาอย่างนี้ พระพุทธเจ้าก็ต้องบริหารคณะสงฆ์(พระธรรมโกศาจารย์,2549)

ผู้บริหารงานที่ดีจะต้องมีวิธีการบริหารงานที่จะทำให้ชนะใจลูกน้อง ธรรมะสำหรับผู้บริหารงาน คือ จะต้องมีความหนักแน่นมั่นคง และสามารถเป็นเสาหลักในการสร้างความเชื่อมั่นให้แก่ลูกน้องได้ มีความสามารถในการแบ่งงานให้ ลูกน้องทำตามความชำนาญของแต่ละคนและรู้จักกระจายอำนาจให้แก่ลูกน้องได้ช่วยแบ่งเบาภาระของตนเอง ดังนั้น ผู้บริหารงานที่ดีจึงเป็นผู้ที่คอยดูแลภาพรวมในการทำงานของบุคคลในองค์กร(พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี,2550)

ความหมายของการบริหารจัดการว่าเป็นกระบวนการวางแผนการจัดการจัดการ การดำเนินงานและการควบคุม เพื่อความสำเร็จตามเป้าหมาย(Wagner,1995)

ทรัพยากรตลอดจนเทคนิคต่างๆ อย่างเหมาะสม เพื่อให้บุคคลพัฒนาไปตรงตามเป้าหมายของสังคมที่ตน ดำเนินชีวิตอยู่ ยิ่งได้กล่าวถึง คำว่า “สถานศึกษา” หมายความว่าสถานพัฒนาเด็กปฐมวัย โรงเรียน ศูนย์การศึกษาพิเศษ ศูนย์การศึกษานอกระบบและตามอัธยาศัย ศูนย์การเรียนรู้ วิทยาลัย วิทยาลัยชุมชน สถาบันหรือสถานศึกษาที่เรียกชื่อ อย่างอื่นของรัฐที่มีอำนาจหน้าที่หรือมีวัตถุประสงค์ในการจัดการศึกษาตามกฎหมายว่าด้วยการศึกษาแห่งชาติและตาม ประกาศกระทรวง ส่วนความหมายของ การศึกษาก็มีผู้ให้ความหมายไว้คล้ายๆกัน ดังนี้

1. การศึกษา คือ การรอกงาม หรือ การจัดประสบการณ์ให้เหมาะสมแก่ผู้เรียน เพื่อผู้เรียนจะได้งอก งามขึ้นตามจุดประสงค์

2. การศึกษา คือ ความเจริญงอกงาม ทั้งร่างกาย อารมณ์ สังคม และสติปัญญา

3. การศึกษา คือ การสร้างเสริมประสบการณ์ให้ชีวิต

4. การศึกษา คือ เครื่องมือที่ทำให้เกิดความเจริญงอกงามทุกทางในตัวบุคคล

จากความหมายของ "การศึกษา" ข้างบนนี้พอสรุปได้ว่า การพัฒนาคนให้มีคุณภาพ ทั้งความรู้ ความคิด ความสามารถ และความเป็นคนดี

เมื่อนำความหมายของการบริหาร มารวมกับความหมายของการศึกษา ก็จะได้ความหมายของการบริหาร การศึกษา ว่าการดำเนินงานของกลุ่มบุคคล เพื่อพัฒนาคนให้มีคุณภาพ ทั้งความรู้ ความคิด ความสามารถ และความเป็นคนดี นั่นเองซึ่งมีส่วนคล้ายกับความหมายของการบริหารการศึกษา ที่มีผู้ให้ไว้ ดังนี้

1. การบริหารการศึกษา คือ กิจกรรมต่างๆที่บุคคลหลายคนร่วมมือกันดำเนินการ เพื่อพัฒนาเด็ก เยาวชน ประชาชน หรือสมาชิกของสังคมในทุกๆด้าน เช่น ความสามารถ ทักษะ ทักษะ ค่านิยม หรือคุณธรรม ทั้งในด้านการสังคม การเมือง และเศรษฐกิจ เพื่อให้บุคคลดังกล่าวเป็นสมาชิกที่ดีและมีประสิทธิภาพของสังคม โดยกระบวนการต่างๆ ทั้งที่เป็นระเบียบแบบแผน และไม่เป็นระเบียบแบบแผน

2. การบริหารการศึกษา คือ กิจกรรมต่างๆที่บุคคลหลายคนร่วมมือกันดำเนินการ เพื่อพัฒนาสมาชิกของสังคมในทุกๆด้าน นับตั้งแต่บุคลิกภาพ ความรู้ ความสามารถ พฤติกรรมและคุณธรรม เพื่อให้มีค่านิยมตรงกันกับความต้องการของสังคม โดยกระบวนการต่างๆที่อาศัยการควบคุมสิ่งแวดล้อมให้มีต่อบุคคล เพื่อให้บุคคลพัฒนาตรงตามเป้าหมายของสังคมที่ตนดำรงชีวิตอยู่ โฮล (Holt) กล่าวว่า การบริหาร เป็นศิลปะของการทำงานให้บรรลุเป้าหมาย ซึ่งพร้อมด้วยกระบวนการวางแผน การจัดการ การเป็นผู้นำและการควบคุม(Holt,1993)

การบริหาร เป็นเรื่องของการทำกิจกรรมโดยผู้บริหารและสมาชิกในองค์กร เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์อย่างมีประสิทธิภาพด้วยการใช้ทรัพยากรและเทคโนโลยีให้เกิดประโยชน์สูงสุด(จันทร์ธานี สงวนนาม.,2545)

การบริหาร คือ กระบวนการที่มีการวางแผน การจัดการ การสั่งการและการควบคุม ซึ่งจะทำให้งานดำเนินไปได้ได้อย่างเรียบร้อยและกระบวนการต่างๆ เหล่านี้ล้วนเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดเสมอ(ปราชญา กล้าผจญ,2545)

การบริหาร เป็นกระบวนการดำเนินงานเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายขององค์กร โดยอาศัยหน้าที่ทางการบริหารที่สำคัญ คือ การวางแผน (Planning) การจัดการ (Organizing) การนำ (Leading) และการควบคุม (Controlling)(วิโรจน์ สารัตนะ,2545)

การบริหาร คือ กระบวนการที่ผู้บริหารใช้อำนาจตลอดจนทรัพยากรต่างๆ เช่น คน เงิน วัสดุอุปกรณ์ ที่มีอยู่หรือคาดว่าจะมีการดำเนินงานของสถาบันหรือหน่วยงานนั้นๆ ให้ดำเนินไปสู่จุดมุ่งหมายที่ต้องการ(พนัส หันนาคินทร์ ,2542)

การบริหาร คือการใช้ศาสตร์และศิลปะ นำเอาทรัพยากรการบริหารมาประกอบการตามกระบวนการบริหาร ให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ อย่างมีประสิทธิภาพ(สมพงษ์ เกษมสิน,2542)

การบริหาร คือ การที่บุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไป ร่วมกันทำงานเพื่อจุดประสงค์อย่างเดียว(จุมพล สวัสดิการ ,2542)

ความหมายของการบริหารว่าการบริหาร คือ การใช้ศาสตร์และศิลป์นำเอาทรัพยากรการศึกษา (Administration Resource) มาประกอบการตามกระบวนการบริหาร (Process of Administration) ให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ อย่างมีประสิทธิภาพ(ระรัตน์ กิจจารักษ์,2542)

การบริหาร เป็นกระบวนการของการวางแผนการจัดการและสั่งการควบคุมกำกับ ความพยายามของสมาชิกขององค์กรและใช้ทรัพยากรอื่นๆเพื่อความสำเร็จในเป้าหมายขององค์กรที่กำหนดไว้ ลักษณะที่สำคัญของการบริหาร การบริหารมีลักษณะที่สำคัญ 8 ประการ ดังนี้(สมยศ นาวิการ,2544)

1. การบริหารเป็นกิจกรรมอย่างหนึ่ง มิใช่บุคคลหนึ่งบุคคลใดหรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ถ้าจะกล่าวถึงบุคคลผู้ทำหน้าที่บริหารนั้นก็เรียกว่า ผู้บริหาร

2. การบริหารเป็นงานที่จุดหมายทั้งนี้ หมายความว่า ในการบริหารงานนั้น จำเป็นต้องมีการกำหนดวัตถุประสงค์หรือจุดหมายไว้ก่อน ไม่ว่าจะกำหนดไว้อย่างชัดเจนหรือไม่ก็ตามส่วนการบริหารนั้นจะเป็นแนวทางในการดำเนินงานให้สำเร็จตามจุดมุ่งหมาย

3. การบริหารเป็นแนวทางสำคัญที่มีอิทธิพลต่อสังคมภายใน และภายนอกองค์กรดังเช่น ถ้าผู้บริหารต้องการปรับปรุงวิธีปฏิบัติงานให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ก็อาจได้โดยการจัดการเครื่องจักรเครื่องมืออันทันสมัยมาใช้จัดการฝึกอบรมคนงานให้มีความสามารถยิ่งขึ้น ซึ่งจะเป็นผลดีต่อองค์กรและผู้ปฏิบัติงานด้วย ตัวอย่างผลกระทบต่อสังคมภายนอกเป็น

ต้นว่าถ้าองค์กรนั้นๆมีนโยบายที่จะทำประโยชน์ต่อสังคม เช่น ส่งเสริมการศึกษาในชุมชนโดยให้การศึกษา หรือ บริจาคเงินก่อสร้างโรงเรียนก็นับว่าองค์กรนั้นมีส่วนช่วยพัฒนาสังคมภายนอก องค์กรหรือองค์กรบางแห่งอาจไม่นำพาต่อความเดือดร้อนรำคาญ ซึ่งองค์กรของตนก่อขึ้น เช่น สิ่งเหล่านี้ย่อมเป็นผลของการบริหารอันมีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์และสิ่งแวดล้อม

4. การบริหารเป็นเรื่องเกี่ยวกับความสามารถของกลุ่มคน ธุรกิจก่อตั้งขึ้นเพื่อดำเนินการให้บรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์โดยกลุ่มคน มิใช่เป็นความสามารถของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง เพียงบุคคลเดียวเท่านั้น ทั้งนี้ เพราะว่าคนเราย่อมมีขอบเขตความสามารถจำกัดทั้งด้านกำลังกาย กำลังสมองและเวลา จึงจำเป็นต้องได้รับความร่วมมือร่วมใจจากบุคคลมาช่วยกัน

5. การบริหารจะได้รับผลสำเร็จด้วยดีก็แต่โดยการร่วมแรงร่วมใจของบุคคลอื่น ๆ นอกเหนือไปจากเจ้าของธุรกิจ ทั้งนี้เนื่องจากบรรดาเจ้าของ เช่น ผู้ถือหุ้นอาจไม่มีเวลาหรือความสามารถในการบริหารจึงต้องจัดหาผู้อื่นที่มีความสามารถในการบริหารองค์กร

6. การบริหารจะดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพได้ก็แต่โดยการใช้ความรู้ความชำนาญ และการฝึกฝนอบรมทางด้านบริหารมาโดยเฉพาะ จึงเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า การบริหารเป็นวิชาชีพอย่างหนึ่ง ผู้บริหารโดยเฉพาะผู้บริหารสูงสุดไม่จำเป็นต้องมีความรู้ทางเทคนิคในการปฏิบัติโดยตรง แต่ผู้บริหารจะต้องมีความรู้ ความชำนาญในการบริหารอันได้แก่ การวางแผน การจัดองค์การ ฯลฯ

7. การบริหารเป็นสิ่งที่ไม่มีตัวตน ไม่สามารถมองเห็นได้ แต่สิ่งที่จะแสดงให้เห็นว่า การบริหารดำเนินไปอย่างไร ได้ผลดีหรือไม่เพียงใดนั้น ก็คือ ผลงาน เพราะว่าผลงานจะเป็นเครื่องวัดความสามารถทางการบริหาร

8. เจ้าของธุรกิจไม่จำเป็นต้องทำหน้าที่ผู้บริหารเสียเองโดยทั่วไปแล้ว (ยกเว้นองค์กรขนาดเล็ก) คณะผู้บริหารมักจะเป็นกลุ่มบุคคลอื่น ๆ ที่มีความสามารถทางการบริหารทำหน้าที่ในนามของเจ้าของธุรกิจ

การบริหาร หมายถึง ศาสตร์ที่ต้องใช้ศิลป์และเทคนิคอย่างสูงเพื่อการวินิจฉัยตัดสินใจในกระบวนการวางแผนและการควบคุมการปฏิบัติงานให้เกิดประสิทธิภาพต่องานนั้น(ภาวิดา ธาราศรีสุทธิ,2537)

สรุปได้ว่า การบริหาร หมายถึง กระบวนการในการทำงานร่วมกันของบุคลากรภายในองค์กร ตลอดจนผู้บริหารทุกระดับ จะต้องมีการบริหาร ตน บริหารคน และบริหารงาน ผู้บริหารจะต้องมีการมองการณ์ไกล เพื่อเป็นแนวทางที่ผู้บริหารจะต้องเรียนรู้องค์ประกอบการบริหารให้ถูกกับงาน ถูกกับคนโดยใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด เพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลในการดำเนินงานให้ไปในทิศทางเดียวกัน และประสบความสำเร็จ

การบูรณาการหลักพุทธบริหารการศึกษาสู่ความเป็นเลิศ

คำว่า “บูรณาการ” เป็นศัพท์บัญญัติทางการศึกษา เดิมใช้คำว่า “บูรณาการรวมหน่วย” เป็นคำบัญญัติให้ตรงกับคำว่า “Integration” ในภาษาอังกฤษ หมายความว่า การรวมหน่วยที่แยกๆ กันเข้าเป็นหน่วยเดียวกัน เช่น หลักสูตรแบบบูรณาการรวมหน่วย(ราชบัณฑิตยสถาน,2546) ปัจจุบันใช้เพียงคำว่า “บูรณาการ” หมายความว่า การประสานเนื้อหา หลักการ กิจกรรม การฝึก ฯลฯ เข้าเป็นหน่วยเดียวกัน เช่น การสอนภาษาแบบบูรณาการ ทำให้นักเรียนได้รับความรู้ด้านทักษะต่างๆ ทั้งฟัง พูด อ่าน เขียน ผสมผสานเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในวิชาเดียวกัน ไม่แยกออกจากกันเป็นหลายวิชาดังแต่ก่อน(กาญจนา นาคสกุล,2557) ในขณะที่พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมมจิตโต) ให้คำนิยามคำว่า “บูรณาการ” (Integration) ค่อนข้างจะสอดคล้องกับราชบัณฑิตยสถานว่า “หมายถึง การนำสิ่งที่แยกกันมารวมเข้าเป็นอันเดียวกันจนเกิดองค์รวม (The whole) โดยท่านได้ยกประเด็นพระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์มาอธิบายเพิ่มเติมว่า “ถ้าครุฑในพระพุทธศาสนากับปัญญาในทางวิทยาศาสตร์เป็นไปในทางเดียวกันคือส่งเสริมสนับสนุนซึ่งกันและกันก็จะก่อให้เกิดองค์รวมที่สมบูรณ์ องค์รวมนี้แหละคือบูรณาการ และเนื่องจากวิทยาศาสตร์ครอบคลุมไปถึงศาสตร์สมัยใหม่ ที่อาศัยวิธีการทางวิทยาศาสตร์สร้างระบบความรู้ขึ้นมา เช่น ครุศาสตร์ มนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ เราจึงสามารถบูรณาการพระพุทธศาสนาเข้ากับศาสตร์สมัยใหม่ด้วย(พระธรรมโกศาจารย์,2553) ซึ่งการบูรณาการหลักพุทธบริหารการศึกษาสู่ความเป็นเลิศเป็นการนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้กับการบริหารการศึกษาในสถานศึกษาเพื่อความเป็นเลิศของสถานศึกษาซึ่งหลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมการบริหารการศึกษามีอยู่มากมายแต่ผู้เขียนขอยกตัวอย่างหลักพุทธธรรมที่มีความสอดคล้องและสามารถประยุกต์กับหลักการบริหารการศึกษาได้อย่าง ลงตัว ได้แก่ หลักปาป ฌกธรรม 3

ในทัศนะของพระพุทธศาสนา ผู้จะทำหน้าที่ผู้นำต้องได้รับการพัฒนาทั้งกาย วาจา และใจ จนมีความสามารถยอมรับหลักการ และปฏิบัติตามคุณธรรมของผู้นำได้ด้วยตนเองก่อน ดังพุทธพจน์ว่า

เมื่อฝูงโควางขามน้ำไป ถ้าโคจ่าฝูงไปคดเคี้ยว โคทั้งฝูงก็ไปคดเคี้ยวตามกันในเมื่อโคจ่าฝูงไปคดเคี้ยว ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ถ้าผู้นั้นประพฤติไม่เป็นธรรม ประชาชนชาวเมืองนั้นก็ประพฤติไม่เป็นธรรม ตามไปด้วย หากพระราชาไม่ตั้งอยู่ในธรรม

เมื่อฝูงโคข้ามน้ำไป ถ้าโคจ่าฝูงไปตรงโคทั้งฝูงก็ไปตรงตามกันในเมื่อโคจ่าฝูงไปตรงในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติชอบธรรมประชาชนชาวเมืองนั้นก็ประพฤติชอบธรรมตามไปด้วย หากพระราชาตั้งอยู่ในธรรมชาวเมืองนั้นก็มีความสุข

จะเห็นว่าการเป็นผู้นำที่จะทำให้บุคคลอื่นตามหรือเชื่อมั่น ผู้นำต้องสามารถนำการกระทำได้ หลักการดังกล่าวจึงเป็นการสอนให้คนมีภาวะผู้นำในตนเอง หรือพัฒนาตนเองให้ก้าวขึ้นสู่การเป็นผู้นำ พระพุทธศาสนาถือว่า ผู้นำต้องเอาชนะใจตนเอง เมื่อชนะตนเองได้ก็เชื่อว่าชนะสิ่งอื่นได้ดังพุทธพจน์ว่าบุคคลชนะหมู่มนุษย์ตั้งหนึ่งแสนคนในสมรภูมียังไม่เชื่อว่าเป็นผู้ชนะสงคราม อย่างเด็ดขาด คนที่ชนะตนเองได้เพียงคนเดียวนี้ จึงเชื่อว่าเป็นผู้ชนะสงครามได้เด็ดขาด

คำสอนของพระพุทธเจ้าที่กล่าวเกี่ยวกับลักษณะของผู้นำ ในพระพุทธศาสนา ประกอบด้วยลักษณะ ดังนี้คือ

ปาปณิกธรรม 3 ซึ่งประกอบไปด้วย

1. **จักขุมา** หมายถึง ผู้นำที่มีวิสัยทัศน์กว้างไกลมีการคิดที่รอบคอบและมีเหตุผลโดยอาจใช้ประสบการณ์ ในอดีตร่วมในการตัดสินใจและวางแผนด้วยซึ่งตรงกับภาษาอังกฤษคำว่า Conceptual Skill คือการชำนาญในการใช้ความคิดหรือทักษะทางด้านความคิด

2. **วิธูโร** หมายถึง ผู้นำที่มีระบบการจัดการที่ดี มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านจัดการธุระ ได้ด้วยความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน เช่น นักบริหารการศึกษา ต้องมีความเชี่ยวชาญ ตามสายงานหน้าที่ คุณลักษณะข้อสองนี้ตรงกับคำว่า Technical Skill คือ ความชำนาญด้านเทคนิคหรือกลยุทธ์

3. **นิสสยสัมปันโน** หมายถึง ผู้นำที่มีมนุษยสัมพันธ์ดี มีความสามารถในการติดต่อ ประสานงานให้งานสำเร็จ ลุล่วงไปได้ตามกรอบระยะเวลาที่กำหนด มีความสามารถในการสื่อสารและ ประสานงานให้ฝ่ายแต่ละฝ่ายในองค์กร ดำเนินแนวทางตามกรอบทิศทางที่องค์กรต้องการบรรลุได้หรือมีความสามารถในการผูกใจคนให้เป็นที่รักของคนพึ่งพาอาศัยคนอื่นได้เพราะเป็นคนมีมนุษยสัมพันธ์ดี เช่น นักบริหารการศึกษาไปต่างเมืองก็มีเพื่อนให้ช่วยเหลือเพราะมีเครดิตผู้นำที่ดีต้องผูกใจคนไว้ได้ คุณลักษณะที่สามนี้สำคัญมาก ตรงกับคำว่า คุณลักษณะที่สามนี้สำคัญมาก ตรงกับคำว่า Human Relation Skill คือความชำนาญด้านมนุษยสัมพันธ์

ในพระสูตรนี้แสดงให้เห็นว่า การเป็นผู้นำนั้นจะต้องประกอบด้วยปัญญา คือ มีหุตาโว และกว้างไกลสามารถ จำแนกบุคคลและเหตุการณ์ออกว่าเป็นอย่างไร ซึ่งจะทำให้ผู้นำมีประสบการณ์ มีความชำนาญในการปกครอง เขาใจบุคคลหรือผู้ใต้บังคับบัญชาได้เป็นอย่างดี ซึ่งจะทำให้มี ผู้สนับสนุนมากขึ้น แต่คุณสมบัติทั้งสามประการนี้ มีระดับความสำคัญมากน้อยต่างกันไปตามระดับ ตำแหน่งหน้าที่ขององค์กรหรือหน่วยงานว่าเล็กหรือใหญ่ขนาดไหน หรือมีความสำคัญเพียงใด โดยเฉพาะอย่างยิ่งแล้วผู้ปกครองรัฐหรือผู้นำประเทศแล้วนับว่าเป็นองค์กรที่ใหญ่ ผู้นำหรือผู้บริหาร จึงต้องมีคุณสมบัติครบถ้วน จึงจะสามารถยึดศรัทธาของผู้ใต้บังคับบัญชาไว้ได้ ส่งผลให้ผู้ร่วมงานมีความเชื่อมั่นนั้นยอมเป็นเหตุที่จะนำไปสู่เป้าหมายเดียวกันอย่างมีประสิทธิภาพ

ผู้นำประสานคนภายในดุลยภาพแห่งธรรม หลักธรรมสำคัญ ที่ชาวพุทธรู้จักกันดีซึ่งผู้นำ แน่นนอนว่าจะต้องมี แม้จะเป็นเรื่องง่าย ๆ พื้น ๆ ก็ขาดไม่ได้หลักธรรมนั้นเรารูกันดีว่า คือ พรหมวิหาร 4 ประการ พรหมวิหารเป็นธรรมสำหรับทุกคนที่จะอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมในฐานะเป็น “พรหม” คือเป็นผู้มีศักยภาพในการที่จะสร้างสรรค์และธำรงรักษาสังคมไว้ โดยเฉพาะสำหรับผู้นำนั้น แน่นนอนว่าจะต้องเป็นแบบอย่างที่จะต้องมีการพรหมวิหาร 4 ประการ เพราะพรหมวิหารนั้นเป็นธรรมประจำใจของคนที่มีจิตใจยิ่งใหญ่ เป็นผู้ประเสริฐ อันแสดงถึงความเป็นบุคคลที่มีการศึกษา ได้พัฒนาตนแล้ว **พรหมวิหาร 4** ประการเป็นคุณธรรมพื้นฐานที่จะต้องให้มีอยู่ประจำในจิตใจและเป็น ท่าทีของจิตใจที่จะทำให้แสดงออกหรือปฏิบัติต่อผู้อื่นอย่างถูกต้องโดยสอดคล้องกับสถานการณ์ทั้ง 4 ที่ประสบ กล่าวคือ

1. ในสถานการณ์ที่เขาอยู่เป็นปกติ เราก็มืดตา คือ ความเป็นมิตรไมตรี ความมีน้ำใจปรารถนาดี ต้องการให้เขามีความสุข ซึ่งหมายถึงความปรารถนาดีต่อผู้อื่น ทั้งแต่ละคนๆ ที่เรา เกี่ยวข้อง ขยายออกไปจนถึงความปรารถนาดีต่อเพื่อนมนุษย์หรือต่อสังคมทั้งหมดทั่วทั้งโลก เมตตา นี้ เป็นคุณธรรมพื้นฐานประการแรกที่ต้องมี ซึ่งใช้ในยามปกติ คือเมื่อคนอื่นเขาอยู่กันเป็นปกติ เราก็มืดตาปรารถนาดี คิดหาทางสร้างสรรค์ความสุขความเจริญให้เขาเรื่อยไป

2. ในสถานการณ์ที่เขาตกต่ำเดือดร้อน เราก็มักมีกรุณา คือ ความพลอยรู้สึกไหวตาม ความทุกข์ ความเดือดร้อน หรือปัญหาของเขา และต้องการช่วยเหลือปลดปล่อยให้เขาพ้นจากความทุกข์ ความเดือดร้อนนั้น กรุณานี้ต่างไปจากเมตตา คือเมตตาใช้ในยามปกติ แต่เมื่อเขาตกต่ำลงไป กลายเป็นเดือดร้อนเป็นทุกข์ เราก็มักมีกรุณา ใฝ่ใจช่วยบำบัดทุกข์ให้

3. ในสถานการณ์ที่เขาขยับสูงขึ้นไปในความดีงาม ความสุขความสำเร็จ เราก็มักมีมุทิตา หมายความว่า เมื่อเขาเปลี่ยนไปในทางขึ้นสูง ได้ดีมีสุขทำสิ่งที่ถูกต้องดีงาม ประสบความสำเร็จ เราก็มักย้ายไปเป็นมุทิตา คือพลอยยินดีด้วย ช่วยส่งเสริมสนับสนุนในวงการทำงานตลอดจนการเป็นผู้นำทั่วไปนั้น เรื่องที่สำคัญมากก็คือ เมื่อคนมีปัญหา มีทุกข์เดือดร้อน เช่น เจ็บไข้ได้ป่วย หรือยากไร้ขาดแคลน ก็ต้องมีกรุณาที่จะเอาใจใส่แก้ปัญหา เมื่อมีคนประสบผลสำเร็จในการทำสิ่งดีงาม ทำให้อะไรต่ออะไรพัฒนาก้าวหน้าไป ก็ต้องมีมุทิตาช่วยส่งเสริมสนับสนุนแต่ในยามปกติก็ต้องไม่ ปล่อยปละละเลย ต้องเอาใจใส่ต่อการที่จะให้เขาอยู่ดีมีสุข เช่น มีสุขภาพดี อยู่ในวิถีทางของความสุขความเจริญ และการพัฒนาสืบต่อไป คือต้องมีเมตตาปรารถนาดีถ้าปฏิบัติได้อย่างนี้ก็จะทำให้กิจการงาน และประโยชน์สุขที่มุ่งหมาย พร้อมทั้งจะสำเร็จผลหนึ่งก็จะเกิดขึ้นในตัวผู้นำ คือ “ปิโย” แปลว่า “ผู้เป็นที่รัก” กล่าวคือผู้ร่วมงาน หรือผู้ร่วมไปด้วยกันหรือจะเรียกผู้ตามก็แล้วแต่ก็จะมีความรัก มีความรู้สึกสนิทสนม สบายใจต่อผู้นำ นั้นเสริมความรู้สึกอยากร่วมไปด้วยให้หนักแน่นมากขึ้น ทั้งร่วมใจและร่วมมืออย่างไรก็ตาม ปิโยเท่านั้น ไม่พอปิโยนั้นได้มาจากเมตตา กรุณา มุทิตา แต่ยังมีอีกข้อหนึ่ง คือ อุเบกขา

4. ในสถานการณ์ที่เขาทำผิดหลักหรือละเมิดธรรม เราก็มักมีอุเบกขา หมายความว่า เมื่อใดเขาทำอะไรไม่ถูกต้องโดยละเมิดธรรม คือ ละเมิดต่อหลักการหรือละเมิดต่อความถูกต้องทำให้เสียหลักเสียกฎเกณฑ์เสียความเป็นธรรม เสียความชอบธรรม ทำลายกติกา เป็นต้น ผู้นำจะต้องอยู่ในหลักที่เรียกว่า อุเบกขา อุเบกขาก็คือรักษาความเป็นกลาง ไม่ลำเอียง ไม่เข้าข้างหยุด การชวนชวาย ไม่ให้เกินขอบเขตไปจนกลายเป็นเสียธรรม คือการปฏิบัติต่อกัน หรือช่วยเหลือคนจะต้องไม่ให้เสียความเป็นธรรม ไม่ให้เป็นการทำลายหลักการ ไม่ให้เป็นการละเมิดต่อกฎเกณฑ์กติกาที่

หากพิจารณาข้อความที่ยกมาเหล่านี้แล้ว ชี้ให้เห็นว่าผู้บริหารสถานศึกษาที่ดีนั้น จะต้อง เป็นผู้มีศีลเพราะศีลเป็นของผู้มีปัญหา แต่ถ้าผู้นำและผู้ปกครองเป็นผู้ไม่มีศีลและปัญหาแล้วก็เป็นผู้นำ หรือผู้ปกครองที่ดีไม่ได้ มีแต่ความเลวลง แม้แต่ญาติพี่น้องตลอดจนเพื่อนฝูงก็พากันรังเกียจ ในทางตรงข้ามแล้ว ผู้นำหรือผู้ปกครอง มีทั้งศีล ปัญญา และสุตะ อยู่ในตนแล้วก็จะเป็ประโยชน์ใน การเป็นผู้ที่ดี ญาติพี่น้องตลอดจนเพื่อนฝูงก็ให้ความเคารพด้วยความอ่อนน้อมอย่างแท้จริง และใน ฎีกาพันสูตร สิลขันธวรรคที่ขนิทาย ยังได้กล่าวถึงคุณสมบัติของพระเจ้ามหาวชิตราชผู้ปกครอง นครที่ดี 8 ประการ ดังนี้ คือ

1. ทรงเป็นอุกโตสุชาติ ทั้งฝ่ายพระมารดาและพระบิดา มีพระครรรภ์เป็นที่ปฏิสนธิ หมัดจดดีตลอดเจ็ดชั่วบรรพบุรุษ ไม่มีใครจะคัดค้านติเตียนด้วยอ้างถึงพระชาติกำเนิดได้

2. ทรงมีพระรูปงาม น่าดู น่าเลื่อมใส ประกอบด้วยพระฉวีวรรณผุดผ่องยิ่งนักมีพระฉวีวรรณคล้ายพรหม มีพระรูปคล้ายพรหม น่าดู น่าชมไม่น้อย

3. ทรงมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคสมบัติมาก มีทองและเงินมาก มีเครื่องใช้สอยอันน่า ปลื้มใจมาก มีทรัพย์และธัญญาหารมาก มีพระคลังและฉางเต็มบริบูรณ์

4. ทรงมีกำลัง ทรงสมบูรณ์ด้วยเสนามืองค์ 4 ซึ่งอยู่ในวินัย คอยปฏิบัติตามพระราช บัญชา มีพระบรมเดชานุภาพดังจะเผาผลาญราชศัตรูได้ด้วยพระราชอิศริยยศ

5. ทรงพระราชศรัทธา เป็นทายก เป็นทานบดี มิได้ปิดประตูเป็นดุจโรงงานของสมณพราหมณ์ คนกำพรว้า คนเดินทาง วณิพก และยาจก ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล

6. ได้ทรงศึกษา ทรงสดับเรื่องนั้นๆ มาก

7. ทรงทราบอรรถแห่งข้อที่ทรงศึกษาและภาษิตนั้นๆ ว่า นี้อรรถแห่งภาษิตนี้

8. ทรงเป็นบัณฑิต ฉียบแหลม ทรงพระปรีชาสามารถ ทรงพระราชดำริอรรถอันเป็น อดีต อนาคต และปัจจุบัน

สรุปคุณสมบัติของพระเจ้ามหาวชิตราชได้ ดังนี้ คือ

1. ทรงมีชาติตระกูลดี

2. ทรงมีรูปร่างงาม

3. ทรงมีพระราชทรัพย์มาก

4. มีกำลังรบที่พร้อมพรั่ง

5. ทรงมีพระราชศรัทธาในการบริจาคทาน
6. ทรงมีการศึกษาอบรมมามาก
7. ทรงมีความรู้กว้างขวาง ละเอียดลึกซึ้งเข้าใจความหมายภาษาชนิดต่าง ๆ สามารถ อธิบายความหมายได้
8. ทรงเป็นผู้ฉลาดมีปัญญา

คุณสมบัติ 8 ประการ ที่พระเจ้ามหาวิชิตรทรงมีนี้ ทำให้บ้านเมืองรุ่งเรืองได้เพราะ พระองค์ทรงปกครองแผ่นดิน โดยอาศัยพระปัญญาและการศึกษาเป็นสำคัญ นอกจากนี้พระองค์ยัง ทรงมีข้าราชการบริวาร ที่มีคุณสมบัติของพราหมณ์บุโรหิตที่ดี 4 ประการ คือ

1. เป็นอุกโตสุชาติ ทั้งฝ่ายพระมารดาและพระบิดา มีกรรมเป็นที่ปฏิสนธิหมดจดดี ตลอดเจ็ดชั่วบรรพบุรุษ ไม่มีใครจะคัดค้านติเตียน ด้วยอ้างถึงชาติกำเนิดได้

2. เป็นผู้คงแก่เรียน ทรงจำนรด รุจบุไตรเภท พร้อมทั้งคัมภีร์นิฆนทุคัมภีร์เกตุกะ พร้อมทั้งประเภทอักษร มีคัมภีร์อิติहाสเป็นที่ 5 เป็นผู้เข้าใจตัวบทเป็นผู้เข้าใจไวยากรณ์ ชำนาญใน คัมภีร์โลกายตะและมหาปุริสลักษณะ

3. เป็นผู้มีศีล มีศีลจำเรียมั่นคง

4. เป็นบัณฑิต เฉียบแหลม มีปัญญาเป็นที่ 1 หรือที่ 2 ของพวกปฤคาหผู้รับการ บูชาด้วยกัน

คุณสมบัติข้าราชการที่ดีของพระเจ้ามหาวิชิตรราชทั้ง 4 ประการ โดยสรุปได้แก่

1. ความเป็นผู้มีชาติตระกูลดี

2. ความเป็นผู้มีการศึกษาสูง ชำนาญในหน้าที่ของตน

3. ความเป็นผู้มีศีล

4. ความเป็นผู้ฉลาดมีปัญญามาก

คุณสมบัติ 4 ประการ ของพราหมณ์บุโรหิต ซึ่งเป็นที่ปรึกษาทางการเมืองการปกครอง ต่อพระเจ้ามหาวิชิตร อันนับเป็นคุณสมบัติที่สำคัญที่ส่งผลต่อการถวายคำแนะนำที่ก่อคุณประโยชน์ต่อชาติบ้านเมือง จากที่ยกตัวอย่างมานี้จะเห็นได้ว่าลักษณะของผู้ที่จะเป็นผู้ปกครองนั้นย่อมมี ความสำคัญยิ่งเช่นเดียวกันกับพฤติกรรมที่แสดงออกมาภายนอก เพราะฉะนั้น ผู้ปกครองจึงจำเป็น อย่างยิ่งที่จะต้องมีความสมบูรณ์ทั้งภายใน คือ จิตใจ และคุณธรรม ส่วนคุณสมบัติภายนอก คือ ความรู้ ความสามารถ และผู้ให้การสนับสนุน เป็นต้น

สรุปการบูรณาการหลักพุทธบริหารการศึกษาสู่ความเป็นเลิศเป็นการนำสิ่งที่แยกกันมารวมเข้าเป็นอันเดียวกันจนเกิดองค์รวมซึ่งเป็นการนำหลักพุทธธรรมได้แก่หลักปาปนิกรธรรม 3 และหลักพรหมวิหาร 4 ในพุทธศาสนามารวมเข้ากับหลักการบริหารการศึกษาโดยนำมาประยุกต์ใช้กับการบริหารทั้ง 4 ด้านได้แก่การบริหารงานวิชาการ การบริหารงานบุคคล การบริหารงบประมาณและการบริหารงานทั่วไปเพื่อพัฒนาสถานศึกษาให้เป็นเลิศในทุกๆ ด้านในยุคไทยแลนด์ 4.0

เอกสารอ้างอิง

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. 2539.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

ก. หนังสือ :

จันทร์ธานี สงวนนาม. ทฤษฎีและแนวปฏิบัติในการบริหารสถานศึกษา. กรุงเทพมหานคร : บุ๊คพอยท์. 2545.

จุมพล สวัสดิ์ยากร. หลักการบริหารและมนุษยสัมพันธ์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สุวรรณภูมิ. 2542.

ดวงเดือน พันธมนาวิน. จริยธรรมของเยาวชนไทย: รายงานวิจัย. กรุงเทพมหานคร:พิมพ์ลักษณ์. 2520.

ธีระรัตน์ กิจจาร์ักษ์. คุณธรรมสำหรับผู้บริหาร. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2542.

ปราชาญา กล้าผจญ และ สมศักดิ์ คงเที่ยง. หลักและทฤษฎีการบริหารการศึกษา. กรุงเทพมหานคร : บพิธการพิมพ์. 2545.

พนัส หันนาคินทร์. ประสบการณ์ในการบริหารบุคลากร. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2542.

- พระธรรมโกศาจารย์ ประยูร ธมฺมจิตฺโต ป.ธ.9. Ph.D.. พุทธวิธีบริหาร. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. 2549.
- ____. วิธีบูรณาการพระพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่ กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. 2553.
- พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี ว.วชิรเมธี. คนสำเร็จงานสำเร็จ. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด มหาชน. 2550.
- ภาวิดา ธาราศรีสุทธิ. การบริหารโรงเรียนประถมศึกษา. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง. 2537.
- ภาวิดา ธาราศรีสุทธิและวิบูลย์ โตวณะบุตร. หลักและทฤษฎีการบริหารการศึกษา. อ่างแล้ว.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์. 2546.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2542. กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์. 2546.
- วิโรจน์ สารัตนะ. การบริหารหลักการทฤษฎีและประเด็นทางการศึกษา. กรุงเทพมหานคร : ทิพย์วิสุทธิ. 2545.
- วีระพงศ์ ถิ่นแสนดี. “การพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมนักเรียนสิ่งสะอาด อำเภอสหัสขันธ์ จังหวัดกาฬสินธุ์”. วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม. 2550.
- สมพงษ์ เกษมสิน. การบริหาร. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ลักษณ์. 2542. หน้า 21.
- สมยศ นาวิการ. การบริหารเชิงกลยุทธ์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณกิจ. 2544.
- กาญจนา นาคสกุล. คลังความรู้ใน www.royin.go.th2th/knowledge/detail.php?ID=56 เข้าถึงเมื่อ 4 มีนาคม 2557.
- Holt. D.H. Management principles and practices. New Jersey : Neglewood Cliff : Prentice – Hall. 1993.
- Wagner. J.A.. & Hollembeek. J.R. Management of organization behavior. New Jersey : Prentice – Hall. 1995.